

IGARKIZUNAK

(ACERTIJOS)

- I. Beron izakera.
- II. 186 igarkizun.
- III. 186 oriek zer diren.

R. M. AZKUE

EUSKALARIAK BILDU TA AZTERTUAK

BILBON, 1926
EUSKO ARGAITALDARIA
BANCO DE ESPAÑA, 3

BEAR DAN BAIMENAZ

I. IGARKIZUNAK

I. Izenez zer diren.—II. Eriaren itz batzuk.—III. Igarkizunak izatez.—IV. Asierako ta amaierako esamañak (fórmulas).—Pipitakiak.—V. Ikusi-makusiak.—VI. Fernándeztafen euskal-igarkizunak.—VII. Don José de Echegaray ta Altzolako ikusimakusitxo bat.—VIII. *Euskalzale, Euskal-Esnalea, Viejos textos del Idioma eta Cerquand.*—IX. ¿Aurkeriak otedira?—X. Edipo Erege ta Tebas-ondoko Esfinge.—XI. Sansón bere ezei-egunetan.—XII. Sabako Efegina ta Salomon.—XIII. Aurkeria ba edo besteitxo.—XIV. Erderazko igarkizun batzuk eta gureak.—XV. Eskari bikoitzta.

I. Erderazko itz *acertijo*, nere sakel-iztegitxoan, iru euskalitz auek aldamenean dituela ageri da: *asmakari, asmaketa ta igarkizuna*. *Asmakizuna* ere, Saraitzuar baten eskutik aterata, nonbait irakur diteke (1). Gu bezela beste eri batzuetan ere zalantzan daku kiskigu idazleak uste au adieraztean: *acertijo, enigma ta adivinanza* erderaz, latinez *problema ta enigma...* eta abar.

Itz auen gisaz zentzunez antzeko baizik eztiren asko ta asko berdintzat izkera guzietan erabiliak izan oi dira. Len aipaturiko lau euskalitz oriek eztira zentzukideak (sinónimos), aintzat artuak izanaren. *Asmo «ingenio»-ren ondorengoa* dira *asmakari, asmaketa ta asmakizun*: lenengoa, «invenCIÓN ta escudriñador», bigaíena «tarea de inventor», irugaíena «invenCIÓN»; acertijo izatera berenez eztira eltzen. Erderazko «acertar» euskeraz azaltzeko eztugu beste itz egoki-egokirik *igarri* baizik.

---

(1) *Euskal-Esnalea*; VII.

II. Ezin ukatu diteke noiztanka eriak berak bes-te lau itz auek ere ematen dizkigula: *asmatu, gogora-tu, pentsatu eta somatu*. Gero kirian-kirian erakutsi-ko ditudan lau igarkizunetan bizi dira itz-mitz auek. *Xurixko ta laxko ASMATZEKO gaizto* diote Laŕauntaŕak. *Txurixko da, goŕixko da, GOGORATZEKO gaiztox-ko da* ikasi nuen Saraitzaŕen artean. *Xurixko, belx-ko, PENTSATZEKO gaixtoxko* esaten da Lapurdin. Oiar-tzunen beriz *txuri-txuri laxko, SOMATZEN da gaixko*. Nexka-muñiko-artean onela agertzen dute Bizkaiko basauriren batzuetan guraizen igarkizuna: *Puntan punta bi, atzean zulo bi; artaziak dira ta ezetz IGAŔI*. Erderazko «acertar» euskeraz igaŕi dugu. Beste lau itz oriek onen aideak dira, ez ordea kideak; berdintsuak nolabait, bainan ez berdinak.

III. Ikus dezagun orain igarkizun auek izatez zer diren. Yatoŕiz bitarikoak dira: *descriptivos* batzuk, besteak *insinuativos*. Lenengoak iragaŕi nai dugun izakia (gauza) oso-osorik nolabait zeatuz (describiendo) agertzen dute. Adibidez, ona emen Aezkoan entzundako igarkizun bat: *Mandre bat (an mandre da Gipuzkoako maindire ta Bizkaiko izara) mandre bat, arizkoa ez, guzia estaltzen du ta ura ez*. Adibide onetan *eluŕaren izakera poliki ageri da*.

Bigaŕen motazko igarkizunetan gauzen izakerari aipurik ere etzaio egiten; izehari ukitu, besterik ez. *Masaila iragarteko, ma* baizik esaten eztuen iragar-leak, iñolaz ere eztu aurpegi-ertza zeatzen (describir).

IV. Batzuk eta besteak, bi mota auetako igarki-zunak, asieran (bigaŕenak noizbait amaieran ere bai) berarizko esamañak (fórmulas) dituzte. Bizkaian non-nai onelan asi oi ditugu lenengo igarkizunak: *zer dala ta zer dala onelako ta alako izakia*. Saraitzaŕak esamaña bitxi-bitxi au dute: *Pipitaki papataki nik*

baitakit gauza bat. Napañoako euskalki txanbelin onetan eriak igarkizunai eztie izen au ematen, ezta ango bereko idazle Gañaldak eman ziena—*asmakizuna*—ere. *Pipitakiak* dira an gure igarkizunak. Aezkoan batzuk onela asten dituzte beraek: *eztukala igartzen*; beste batzuk *eztukala pentsatzen*. Burunda-aldean igarkizuna erakutsi ta gero oñen antzeko galdea egin oi dute. *Kutxa txiki bat aizkoraz beterik* «*¿Eztakinala zer den?*» Lenizko ibaréan onela entzun nituen bat edo bestetxo: *eztakizuela zer dan ura edaten joaten dana, tantarik edan barik etorten dana*. Izan diteke beste onen antzeko banakaren bat orimenka entzutea. Orainarte beintzat egiazko esamaña asierakorik bi lenengoak baizik etaizkit belaíratu: *Zer dala ta zer dala ta Pipitaki-papataki*. Lekeitioan igarkizuna agertu ta gero *ezetz igari* esaten zaie entzuleai. Gazteak yostailutxo, auek asi baino lenago beste bi esamaña erabili oi dituzte: **IGARTEKA ibiliko gara, IKUSI-MAKUSIKA egin daigun.**

Igari ezin duenak *ematen* esan oi du Gipuzkoan, Bizkaian alderik geienetan *izten*; Lekeitio-ondoko Murelagan onen ordez *azak eta poruak jan ditut* entzuna dut.

V. Bigañetariko igarkizun oriek beron izena dute, Bizkaian beintzat, nolakoa edo alakoa: *ikusi-makusiak*. Asierako esamañatzat *Ikusi-makusi* esaten du iragarlek.—*¿Zer ikusi?* galde egin oi diote entzuleak.—*Ikusten, ikusten, ikusten, ikusteeeeen ma*, naiz *be*, naiz *be*... itzaren lenengo izkia. Ernani-taírak esamaña berdintsua dute. *Ikusi makusi*.—*¿Zer ikusi?*—*Nik ikusi, nik ikusi, nik ikusiii, u, ugela baldin bada*. Ar dezagun *igarkizun* itza lenengoentzat. Bigañen auentzakoak goraxeago agertu du burua.

VI. Igarketan edo igarteka astia emateko baditugu, berogeい bat urtetik onontz gure artean sartuta, beste motatxo batzuk ere: erderazko *logografos*, *charadas* ta *fuga de vocales*. Auek eztira gureak, yatoriz beintzat. Egiazko euskaldun gizon bat ezagutu nai duena betor bai Euskalerira; bainan, emen sortua izanaen, eztezala aintzat *Fernandez Pimentel* izena duen gizonik artu. *Logografos* ta beste zer oriek, *Euskalzale* zeritzion nere Albistari maite artan asko sortu ta seaskatuak izanaen, *Fernandeztaen* igarkizunak ditugu, euskaldun jatorak ez. Batfo ere eztut ikaste onetan aipatuko. Yakin nai dituena beren seas-kara bijoa (1).

VII. Ezta *ikusi-makusien* adibide (ejenplu) bat ere eztiot, euskerazkori beintzat, sarbiderik emango. Buruzko yostagailutxo auek aoz erabiltzeakoak ditugu, ez liburuetan bizi izatekoak. Onelarik ere, orain nere lankide ta adiskide maite euskaltzainak aozabalka ikus eztitzadan eta biar-etzietaikastetxo onen irakurle epetsuai beren gogaldia (*umorea*) alaitu dakioten, itzaure onetan batfo edatsiko dut, orain berogeい bat urte Altzolako urastegian sortu ta ildako *ikusi-makusitxo* paрагаri lergaři bat. Beste urzale askoren artean Bilboko alaba goizetik gabera aberasturiko bat eta Espaiñiako *Ministro de Gracia y Justicia* zen Don José de Echegaray arkitzen ziran Altzolan. Gauez, apaldutakoan, bigira luze bat egin oi zuten beren arteko batzuk. Noizean beinka ikusi-makusika yolastu oi ziran. Eztakit ala bere kabuz ala norbaitek artarako poztu ta puzturik, Atxuriko alaba Bilbotarik ere *veo veo* esan zuen gau batean — *Qué ves,edo qué ve* erantzun zioten besteak — *Una cosita* — *Con qué le-*

---

(1) Onegatik ere *fuga de vocales* txiki batek geroxeago burua agertuko du.

trita — Mu. Igarlenaiak pozik asi ziran igarketan : *muñeco* batak, *mujer* besteak, *muselina*, *muletón*, *muro*... ta beste beredin. *No señor* batari ta *no señora* besteari, erantzuten zien iragarleak. Onetan *sopitas* (euzkerazko *izten* edo *ematen*) esateko zeudelarik, Echegaray Ministroak zutitu ta begirunetsu *Andrea*, esan zion, *nik biar gabez esango diot mu ori zer den. Bitartean, nere belařietara eldu eztiten, ez inor- txori ere agertu ¡otoi! ikusi-makusi ořen erabakia.* Urengo gauean inoiz baino laguntsuago izan zan Altzolako urzaleen bigira. Berealaxe asi ziran auregunean bezela *mulo*, *mula*, *mulato*, *muleta*, *musaraña*... ta nork daki beste zeinbat esaten. Minutu batzuk arazo onetan igarota, akerbizar zuridun Echegaraik, bere esergutik (yařilekutik) yaikiz, onela edo onelatsu andre iragarleari itz egin zion: *Andrea, Madridko Academiak agertu dizkigun mudun itz guziak uste dut aipatu dizkiodala. ¡Otoi! ager bezagu itz sakon ori.* «*Sopitas* nik ere.

— *Muñuelo* (1) erantzun zion ařoxko ta argiro gure Atxuriko alabak.

¡Ango txaloak, iri-karkaila ta algarak! Bařeen barez negar egin zutenak ere izan omenziran.

VIII. Eun ta laurogeitik gora dira nik orainarte bildu al izan ditudan igarkizunak. Orientatik berogeiren bat *Euskalzale-k* orain ogei ta zortzi urte argitaratu zituen. Bestetxo batzuk *Euskal-Esnalearen* ofietan irakuři ditut. Euskaltzain urgazle dugun J. C. Guerraren *Viejos textos del idioma* deritzaion liburu edeřean lau, berotatik iru len nekizkienak. Cerquand Paueko seme batek bildurikoak ere guři batzuk baditut. Gainerako guziak eztute orainarte argirik iku-

---

(1) *Buñuelo, beignet; euskeraz kausera nonbait, txigor B ta G.*

si. Irakurleak bère begiz nabarituko duenez, badira alkařen antza dutenak. Bakoitzaren erabakia azken-aldean ikus dezake.

IX. Norbaitek, bear bada, igarkizun-migarkizun auek aurkeritzat edo beinik bein mutilko-neskatotxoen arazotzat artuz, esan dezakete ȝezaldu Euskaltzaindiak, bere lan eta agiri-artean argitaratzeko, gai goratsuagorik? Aurkeri eztira, gutiesgarí (despreciables) ala ere gutxiago. Euskalerian ezagutu lezazkean buruzko lan zařenatarikoak dira nere ustez ekitaldi auek. Europa ta Amerikako Museorik bete ta ornitu ta entzufetsuenetan ikus dezazke, uřezkoak bailiran baino arduratsuago gorderik, zartasuna baino beste domurrik (baliorik) eztuten esanala izaki. Guk tamalez orain mila edo bi mila urtetik gorako gauza ikusgaririk mendiak ezpadira ezin erakuts dezakegu. Guk ezin duguna, ordea, nolabait gure Eři maitagarí onen urteide edo mendeide ta bizikide ziran beste Eři andi bik nolabait egingo digute: Greziak eta Hebreotáren Eřiak.

X. Zabal ditzagun beron liburu zar bat edo beste eta gure auen antzeko igarkizunak zař-zař eta zařařen agurgaři ta gordegarí direla sinesgogořenari ere si-nestaráziko diote. Antzezoak esan dut. Badugu bat, ordea, basauri ta urixko askotan zabaldua, Sofoklesen Tragoëdia batean ageri den igarkizun bat. Orain b mila ta bosteun. bat urte Atenas-ko aldauri (arrabal) batean yaio zan idazle andi au. Buruzko lanak ugari ta ederák amaitu zituen. Erdiak baino geiago galduak omendira. Ezagutzen zaizkionen artean ederéna ta entzufetsuena *Eřege Edipo* dela diote. Tragoedía one-tan irakurtzen denetik markets (monstruo) izugaři bat, erdizka leoi ta emakume egodun, Esfinge (Sphinx) zeritzationak, Tebas - ondoan bideztiai igarkizunak

agertzen egunak ematen zituen. «Izten» esaten zuena luŕak iŕetsi oi zuen. ¿Tebas-ko urira nor bidez ibili? Edipo buruz zur ta zorotz ta sarkor bezen biguñ, gogabera ta eŕukior omenzan biotzez. Bein, bere eŕitaŕak markets zarpatsu aren menpetik ateratzekotan, berarrengana agertu zan. Urira urbildu zenekoxe agertu zitzaison emaleoi izugaŕia ta beste itzik gabe onela mintzatu zitzaison. *Zer dala ta zer dala goizean lau oinean, eguerdian oin bian eta aratsean iru oinean dabilena.* Apurtxo batean gogoketan, igarketan ego-nez, erabaki au eman zion Eŕegek: *Goizean (aurzaroan) lau oinean, eguerdian (gaztezaroan) oin bian ta aratsean (zarzaroan) iru oinean dabilena* GIZONA DA. Au esanez, luŕak aotzaŕa zabalduz, bere eŕaietan suntsitu zan *Erioaren lagunik andiena*: Esfinge.

XI. Zabal dezagun orain beste liburu bat, Hebreotaŕena, gure artean, Elizarena delako, askozaz ezagunagoa: *Liber Judicum* latinez, *Libro de los Jueces*. Sanson-ek bein, Aita ta Amarekin Thamnathara zijoala, masti batetik aurka agertu zitzaison-leoi gaztie bat esku utsetan artu ta bi ormazak (mandíbula) banatuz ilik utzi zuen. Egun batzuk geroago emazte-gaiarengana beríz zijoolarik, leoiaren ilotza ikusi nai izan zuen eta bere agoa erlauntz itzuli edo biurturik begietaratu zitzaison, ezti-beraska ta guzi. Nondikoa zen esan gabe gurasoai ezti artatik yafen eman zien. Eztei-egunak (zazpi egun) eldu ziranean maikide zituen- ogeita amar mutil gazteri igarkizun bat zuela esan zien. Igari bazezaten, berak ogeita amar maindire ta ogeita amar soineko emango zizkiela; ezin bazezaten, ordea, berak berari (Sansoni) beste ainbesie maindire ta soineko ematekotan. Baietz maikideak : *propone problema ut audiamus* (1) ager zak igarki-

(1) *Jud.* XIV-13.

zun ori, entzun dezagun. *Zer dala ta zer dala, gainerratu zuen indartsuak, yale batengandiko yanaria eta sendo batenganikako gozotasuna.* Iru egun osotan ari izan ziran gogoketan ezteiliar aiek. Zazpigárena eldu zenean, estu ta laŕi Dalilarengana agertuz, *xora zan ire senaŕa*, esan zioten, *eta xuri ta bideratu zan arik eta bere igarkizunaren berí erasoarte.* Baldin au egin nai ezpadun, sua emango dinagu lenen eroŕi ta eroŕen sortetxeari gero. ¿Soineko gabe gu ikus-teáren erakarí al gaituzute ezteiotara? Dalilik ekinen ekinez igarkizuna azalerazteragino xoratu ta xuritu zuen senaŕa. Zazpigáren eguna gautu baino lentxeago *Quid dulciss melle et quid fortius leone belaŕiratu* zioten ezteiliaŕak Sanson-i. ¿*Zer eztia baino gozoago ta zer leoia baino azkaŕagorik?* (1).

XII. Irugaŕen adibide zaŕa ere, bigaŕena bezela, Hebreotaŕen artekoa da : irugaŕen onetan igarle-iragarleak gorengo mailakoak izatea : igarkizunak ezaŕiko zituena, Eŕegiňa; beren erabakia ematekoa, Eŕege; ta Eŕege ere ez nolanaikoa, Salomon, buruntzidun (koroedun) guzien artean yakintsuena. Irakurlea auréko itzez atondu edo gertatu gabe, bat-batera, itzetik ortzera, onelaxe asten du Eŕegeen irugaŕen liburuak bi koroedun aien alkari-kustea. *Sed et regina Saba, audita fama Salomonis in nomine Domini, venit tentare eum in ænigmatibus* (2). *Baita Sabako eŕegina ere, Salomonen yakintza, Jaunaren izeneko yakintzaren otsa entzutean, bera IGARKIZUNEZ zirikatzera etorí zan.* ¡Amaika aldiz esan alzuen Sabako yakinnai ark *zer dala ta zer dala* onako au, *zer dala ta zer dala* órako ori, *zer dala ta zer dala* arako ura! Igaraketan ari izan zirana badakigu, beren arteko igarkizu-

(1) Jud. XIV-18.

(2) Lib. III Reg. X-1.

nak nolakoak eta zeintzuk izan ziran ez. Beren loñatzik ere ezta ez Biblian ez beste gutun bat ez batean ageri. Gure eñiak, ordea, irakuriz ezpadaki ere, berak asmatutako igarkizun bat, Salomonek erabakitakoa, one-laxe darakusku. Saraitzaúen artean orai dela amabost bat urte ikasi nuen. «Salome (1) il zuzun. ¿Bere se-meari nork éran? Soldadu batek, irabazteagatik, arek éranen zakola. Konla mintzo zuzun Salomonen aitzinean. *Bazkoaz iltzar* (por Pascuas luna llena), *iautez ilberri* (por Carnaval novilunio), *eñege Salomonen ama ezta ez gose ez egari*.

— *Aren il duk* (Entonces ha muerto).

— *Iaurek eran duk* (Tú mismo lo has dicho).

Eta Salomonek pipitakia igariz soldaduak zerbait irabazi zuen.

¡Aurkeriak dirala igarkizunak! Aur oteziran Edipo, Esfinge ta Sofokles, Dalila ta Sanson, Salomon ta bere entzule ta ikerle Eñegiña?

XIII. Bat edo besteixotan, egia da, yostazale gazte buru-arinak gaineraturiko zerbait nabari diteke. Ikastetxo onen auñeadlean aipatu dugun igarkizun onetan-*zer dala ta zer dala puntan punta bi, atzean zulo bi*.—auen uñengo itzik gaztetxoa-artearen sortuak dirudite: *artaziak dira ta ezetz igari*. Saraitzun Otxagabian beintzat, *xurixko ta laxko, pentsatzeako gaizto ¿zer da?* galde eginez *gatza* darantzunari itz zakar auek esaten zaizkio: *xan zak ene k. k. beratxa*. (Auxe da lentxeago eskainitako *fuga de vocales*. Bi k orien uñen *zein vocalek* iges egin duen &ñork igari ez?)

XIV. Euskera galtzen duten uri ta basaurietan mintzoaz batera galdu izan oi dira aintxinako izaki geienak ere: ipuinak, oiukiak (kantuak...) eta abar. Igarkizun auek, ordea, alderen batean beintzat, erde-

---

(1) Bethsabee izan zan Salomonen ama. Nere saraitzaufak, ordea, Salome-ri ezafi zioten amatasun au.

raz ere bizi dira. ¿Oraino euskeraz mintzo direnak erderatu ta zabaldua ezotredira? Baietz dirudi. Ona emen Iruñan Rosalia Zenoz zeritzaison Ultzamar batek ikasitako batzuk :

1. *Habla y no tiene boca, anda y no tiene pies; no acertarás aunque estés un mes* (1). Aezkoan ikasi nuen-igarkizun baten erdia da onen zati bat :

*Mintzatzen da ta miik ez,
badabila ta zangoik ez,
eluía bezala zuri
eta bikea bezain beltz.*

2. *Blanco por dentro, verde por fuera; si quieres que te lo diga, espera.* Baditeke au ere euskeraz, bainan osotxoago, nonbait erabiltzea.

3. *Ave tengo por nombre, llana por condición; si no aciertas, eres un gran borricón.* Igarkizun au enura gabe, ezbaitzaka, euskeraz ezta inon esaten.

4. *Cuatro andantes, cuatro manafuentes, dos tururús y un dale dale.* Igarkizun au beiarena da. Euskeraz berdintsu darabilgu : *lau titiriti, lau tatarrata, bi espalangañi, isipua ta manta.*

5. *Sábana blanca, de hilo no, todo lo cubre y el agua no.* Ikerakmentxo onen irugañen esaldian era-kutsi dugu igarkizun auxe berau euskeraz : *mandre bat, arizkoa ez... eta abar.*

6. *Una señora aseñorada, siempre va en coche y siempre mojada.* Mingainaren igarkizuna agertzean Ordizia (Gipuzkoa)-ko aldakuntze bat ikusiko du irakurleak, erderazko auxe berau : *señorita bat, beti koxean, beti bustita.*

---

(1) Abaurrepean onela eraten da : *habla y no tiene boca, anda y no tiene pies: adivína lo que es.*

XV. Euskalari izan ezañen, euskalzale zeraten irakurleok, adi zaitezte ta entzun ezazute euskalari urtetsu onen eskaritxo au : sar zuen begietan banan banan ta astiro nik nekez bildu izan ditudan igarkizun auek eta, berok ikusita, alderen batzuetatik igoñiko dizkidatenak. Zuen seme-alabarik edo beintzat ondoren gorri naiz magalpekorik (protegidos) bat ere ez-pedi izan pitxi auek buruz ikasi gabekorik. Bizi bitez geranon (guzion) buru-biotzetan gure Ama Euskaleiria (bear bada itsasondoratu baino ere lenagotik) beronen eraietan dituen igarkizun auek.

Bilbon, 19-X-1925.

R. M. AZKUEK.

II. 186 IGARKIZUN

1. *Aguratxo pospolin,
bostizar ta bost agin.*

Ancianito saltarín, cinco barbas y cinco dientes.
(Ermua, Oñate).

2. *Aita baino lenago yaio, amak baino lenago
ugatza artu, mundu guztiko lagunen laurenari bizia
kendu ta azkenean bere amaren eraietan lurperatua
izan.* Nacer antes que el padre, amamantarse antes
que la madre, quitar la vida a la cuarta parte de las
personas de todo el mundo y por fin haber sido sepul-
tado en las entrañas de su madre. (*Euskalzale*. I-208).

Glgarkizun au yatorízkoa oteda? eriarena?

3. *Aita beltz, ama latx, umea txuri.* Negro el
padre, áspera la madre, blanco el niño. (Otxagabia:
Saraitzu).

Onen antzekoa da Laínaunen ikasi nuen au :

Aita latza, ama beltza, alaba zuria.

Gaztaina-morkotxa zela esan zidaten.

Saraitzun berean, eztakit ordea zein eritan, onela
eman zidaten :

*Aitara latx, amara beltz, emagina gorri eta aurá
xuri.*

4. *Aita latz, ama beltz, larúa gorri, umea xuri.*
Áspero el padre, negra la madre, roja la piel, blanca
la cría. (L?).

5. *Aita luze, ama latz, umea baltz.* Largo el pa-
dre, áspera la madre, negra la cría. (Aezkoa, Ulzama).

6. *Aitso buru-urdin bat egun orizekin.* Una anciana de cabeza cana con cien púas. (Saraitzu : *Euskal-Esnalea* VII-140).

7. *Altu altutxu karakolean, iru kapatxu soinean.* Muy altito en caracol, tres capitales en el cuerpo. (Murelaga, B).

8. *Altu-altuan yoan da okakia
zeinbat ume ainbeste abia.*

Muy alto ha ido..., cuantas crías tantos nidos. (B. Murelaga).

9. *Egunero aragia yan ta ariatsero ate-xokoan lo.* Comer carne cada día y cada noche dormir en el rincón de la puerta (Bera (a) Vera del Bidasoa).

10. *Ama zango-makur; alabara eder eta semea dantzari.* La madre zamba, la hija hermosa y el hijo danzante. (Saraitzu. *Euskal-Esnalea*, VII-108).

11. *Andre zabal bat bi gerikoz inguratrik.* Una señora ancha rodeada de dos fajas. (Saraitzu, *Euskal-Esnalea*, VII-140).

12. *Amiña zar bat, ipurdian txostaka batekin.* Una vieja abuela con un palillo en el frasero. (Otxagabia : Saraitzu).

13. *Han salto, hemen salto, Maria ñimiño beltx.* Salto allí, salto aquí, Mariquita la negrita. (L).

14. *Antxuan xuri, bildotxeán gorí, ardian beltx.* En época de recental, blanca; roja en época de corde-ro; en la de oveja, negra. (L).

15. *Aragian barnean atoña ¿zer da?* Dentro de la carne la camisa. ¿Qué es? (R. Uztarotz).

16. *Ara ta ona, eutsi ta tati erabilten dabena.* Lo que suelen mover allá y acá, toma y *tati* (Véase Diccionario V-E-F). (B. Murelaga).

17. *Arbola-kaskorik gorenera igan ta ugalterik txikiiena pasatu ezin.* Sube a la copa del árbol más alto y no puede atravesar el río más pequeño (Aezkoa).

18. *Arbolarik andienari igongo leuskiona ta eŕekarik txikiiena igaroko eleukeana.* Que subiría al árbol más grande y que no pasaría el arroyo más pequeño. (B. Murelaga).

19. *Arbole batek amabi adar, adar bakotxak zazpi aŕoltze.* Uu árbol (que tiene) doce ramas, cada rama cuatro nidos, cada nido siete huevos. (Itzaltzu : Saraitzu).

20. *Ardi mandika-xabal, gastigar adar.* Oveja de ancho yentre, rama de arce (Otxagabia: Saraitzu).

21. *Arkā zuri bat ponpolinatu, giltzik bage dezerajatu.*

Un arca blanca, lindísima, descerrajada (abierta) sin llaves. (AN, Eaurta : Saraitzu).

Otxagabian (Eaurtatik bi orduko bidean) onela eman oj dute igarkizun au :

Arka ponporóniko giltzik gabe dezerajatuko.

Saraitzuko ibárean *ponpolinatu* erderazko «acicalarse»-ren zentzunean entzun dut; *ponporóniko* bein ere ez, igarkizun onezaz landa.

22. *Arts bat egun guzian kaka egiten ta ařatsean bere kakarekin bere burua tapatzten.* Un oso produciendo escremento fodo el día y a la noche cubriéndose con el suyo. (Eaurta : Saraitzu).

Antoine d'Abbadie-ren lantxoren batean irakurí bidebut igarkizun onen antzeko bat.

23. *Astoan burua sartzen eta gari-bikořa ez.* Mete la cabeza en el burro (?) y no el grano de trigo. (Otxagabia: Saraitzu).

24. *Axuritan xuri, bildotsetan goři, arditan beltz.* (Ulezama). *Axurian zuri, antzuan goři, ardiān beltz* (Saraitzu).

Ikusi 14-gařen igarkizuna.

25. *Atořara barnetik eta aragia kanpotik.* La camisa por dentro y la carne por fuera. (Otxagabia: Saraitzu).

26. *Atořearen izuřa baino izuřago ta amar ta erdikoa* (1) *baiño txikiago.* Más fruncido que los frunces de la camisa y más pequeño que la moneda de diez cuartos y medio.

27. *Atso zar bat eun ortzekin.* Una vieja anciana con cien dientes. (Laŕaun, Saraitzu).

28. *Atsa bai ta korputzik ez.* Tiene aliento y no cuerpo. (Otxagabia: Saraitzu).

---

(1) Zilařezko diru txikitxo bat zan au, efealekoa bezalatsukoa.

29. *Atso buru-urdin,
mila deabruk erman din.*

Anciana de cabeza cana, mil diablos la han llevado. (Otxagabia: Saraitzu).

30. *Atso zar bat saiets-ezuŕak agerian.* Una vieja anciana mostrando los huesos del costado. (Eaurta: Saraitzu).

31. *Atxo xahar-xahar bat ezpain makhur batekin.* Una anciana muy vieja con un labio torcido. (BN? L).

32. *Atzean pozua ta auŕean moltsoa.* Detrás pozo y delante estropajo. (B. Murelaga).

33. *Aur bat iru geŕikoz inguraturik.* Un niño con tres fajas enfajado. (Eaurta: Saraitzu).

34. *Balio ez yateko ta ain barik ezin bizi.* No vale para comer y no podemos vivir sin él. (B. EUSKALZALE I-160).

35. *Basoan yaio ta basoan azi,
eŕegen salan dantzan asi.*

Nació en la selva, crióse en la selva, en la sala del rey empezó a bailar. (EUSKALZALE I-95). Murelaga *Basoan yaio ta basoan azi, eŕegen salara yoan ta pasietan asi ikasi nuen.*

36. *Basoan yaio, basoan azi,
eŕira etorita bera nagosi.*

Nació en la selva, crióse en la selva, vino al pueblo y se hijo jefe. (EUSKALZALE I-95).

Auxe da Bizkaian beintzat igarkizunik entzuneña. Juan Carlos de Guerra jaunaren *Viejos textos del idioma-n* 250-1 auxe berau irakurí dut, *nagosi-ren ordez nausi* yañita.

37. *Basoan yaio, basoan azi,
etxera etorítia lau geñiko yantzi.*

Nació en la selva, crióse en la selva, vino a casa
y se ciñó cuatro fajas. (B. Murelaga).

38. *Basoan yaio, basoan azi,
etxera etorítia txizaginen asi.*

Nació en la selva, crióse en la selva, a casa llega
y a orinar empieza. (B. Murelaga).

Durango-gainean, Garay deritzaion basaurian *txiz egiten* esan oi dute.

39. *Basoan yaio, basoan azi,
etxera etorítia (1) zuririk yantzi (2).*

Nació en la selva, crióse en la selva, a casa llegó
y de blanco se vistió. (B. Lezama, Murelaga, G. Oñate. EUSKALZALE I-95).

40. *Basora doanean, etxera begira;
etxera datoñenean, basora begira.*

(Arakil, Ordizia, Ulzama, Urdiain). EUSKALZALE
I-111.

41. *Bethi leihoréan eta bethi bustia.* Siempre en
seco (en tierra) y siempre mojado. (L).

---

(1) Batzuk *yauregiratuta*, beste batzuk *eñegen salan*.

(2) Norbaitzuk *zapi zuria yantzi*. Beste batzuk *danak* (sic) *bera adoren*
tan así.

Beti kotxeán ta beti bustirik esan oi da Arakil-en (AN). Gipuzkoako Ordizian: *señorita (?) bat beti kotxeán, beti bustita.*

42. *Bi hagen gainean trunko bat, trunkoaren gainean mendi bat, mendiaren gainean xara bat eta xararen artean ardiak alha.* Sobre dos vigas un tronco, sobre el tronco una montaña, sobre la montaña un jaro y dentro del jaro pacen ovejas. (L).

43. *Bi aizpa egun guzian alkari atzaparka ta bein ere ez odolik egiten.* Dos hermanas árañándose todo el día y nunca se hacen sangre. (Eaurta: Saraitzu).

EUSKAL ESNALEAK V-92 Z. Gaíralda Saraitzaúrak igoritako aldakuntze au dakar:

Bi aizpa akaréan eta sekula ez odolik egiten. Garda dela dio (ez gardak) eta Saraitzun oi denez gardara mugitz (artikulu) ta guzi esaten da.

44. *Bi malkoén erditik idi bat oroz.* Por entre dos rocas mugiendo un buey. (AN-Arakil).

45. *Bi tuturutu, laur tatarata,
istupa, amuko eta ardatza.*

Dos *tuturutus* (¿cuernos?), cuatro *tataratas* (¿pezones?), estopa, copa y huso. (Otxagabia: Saraitzu).

Beste batek Otxagabia berean *bi tuturutu*-ren ordez *irur titiriti* esan zidan.

46. *Biribila erein, luzea etara;
gogoña sartu ta biguna etara.*

Sembrar redondo, sacarlo largo; meterlo duro y sacarlo blando. (B. Maguna).

47. *Biribilean trongo, luzean Bilboragino.* En redondo ¿tronco?, en largura hasta Bilbao. (B. Murelaga).

Lekeitio luzean Gernikaraiño entzun izan dut.

48. *Bizia tiraka, ila negaréz.* Tirando el vivo, el muerto llorando. (B. EUSKALZALE I-280).

49. *Borz aizpa laisterka bata berzearen atzean, eta sekula ez aŕepatzen* (1). Cinco hermanas corriendo una tras otra y nunca se cogen.

50. *Bost bizar ta bost ezur ta gainetik soineko goría.* Cinco barbas y cinco huesos y por encima vestido encarnado. (G. Amara, Oyarzun).

51. *Burua buruko, gería geriko, eperdia zakuto.* La cabeza cabecita, la cintura cinturita, el trasero saquito. (B. Euskalzale I-392).

Murelagan buruan buríko (?), gerian geriko, eperdian zakuto esan zidaten.

52. *Buruan buŕundela, gerian gaŕandela, iperdian kaŕapizela.* En la cabeza el zorongo, en la cintura cinturón, en el trasero agujeta con perlas. (B. Euskalzale I-272).

Iru itz auek (*buŕundela, gaŕandela ta kaŕapizela*) enituen Iztegian sartu, zarata utsezkoak eta zentzun gabeak ziralakoan. Murelagako seme J. M. Alkorta-k yakin arazi dit beren zentzuna.

53. *Burdia ibilteko bear eztuana ta ala ere hura gabe ibili ezin dana.* Lo que el carro no necesita

---

(1) Z. Gaŕaldak EUSKAL-ESNALEAN V. 92 sekula ez aŕepatzen batak berziari (???) ezafí zuen.

para andar y que sin embargo no puede andar sin él.
(G. *Euskalzale I*-232).

Mendaroko apaiz ta euskalari entzutetsu Uŕuzunok
bidalia.

54. *Egunoroz itzuli
bi taulaz estali.*

Volverlo cada día, cubrirlo de dos tablas. (AN? G?).

55. *Egunaz eskilara ta gabaz palanka.* De día
escalera y de noche palanca. (B. Murelaga).

Norbaitek *Euskalzale-n II-343 egunaz mailadi,
gauaz aga esan zuen.*

56. *Egunaz kako ta kako, gauaz sendo ta sen-
do.* De día gancho y gancho, de noche largo y largo.
(B. Laukiniz, Txorierri).

Norbaitzuk Bizkaian *sendo ta sendo-ren ordez
luze ta luze esan oi dute.*

57. *Egunaz khantaz, gabaz lo dagona.* Que
canta de día y duerme de noche. (L).

58. *Egunaz zulubi eta gabaz haga.* De día es-
calera y de noche palo largo.

Vinson. *Les basques et le pays basque.* 136.

59. *Eluŕa bezin zuria,
ikatza bezin beltza,
yendeak bezela itz egin,
yendeak bezela yoan.*

Tan blanco como la nieve, tan negro como el car-
bón, habla como las gentes, como las gentes marcha.
(AN-Araitz).

60. *Emakumak berba gitxien egiten daben ilá.*
El mes en que menos hablan las mujeres. (B. *Euskalzale I-344*).

61. *Eneukanean emon neutsun, orain badaukat eta ekazu.* Cuando no lo tuve os lo di, ahora lo tengo y dádmelo. (B. *Euskalzale I-294*).

Ezin ulertu dezaket igarkizun au.

62. *Eŕegeren aitzinean igaraiten, umájerik egin gabe.* Pasa por delante del rey sin rendir pleitesía. (*Cerquand...*).

63. *Eŕekan behor xuria.* En el arroyo yegua blanca. (L.).

64. *Eŕekarik andiena busti bârik igaroko leukeana.* Que podría pasar sin mojarse el más grande arroyo. (B. *Murelaga*).

65. *Hertsirik makhila eta hedaturik teilatua.* Cerrado (es) palo y extendido tejado. (L. *Vinson Les basques*. 136).

66. *Esia esiaren gainean.* Seto sobre seto. (Otxagabia : Saraitzu).

67. *Etxe bat zuria, bazterik ez;*
atarri eta leioik, trankarik ere ez.

Una casa blanca, sin rincones; no tiene portal y ventanas, ni tampoco tranca. (AN-Aezkoa).

Aezkoan berean: *Etxe bat zuria, eskinik gabea;*
ataririk eztu ta leiorik ere ez.

68. *Etxeko yaun ezpain-handi.* El señor de casa abultado de labios. (L.).

69. *Etxeko seme zařen zařenak ezpeina makur.*
El hijo mayor de casa (con) el labio torcido. (Aezkoa).

70. *Etxen̄ isilik, oihanean kankaz.* En casa ca-
llando, en la selva voceando. (Zuberoa).

71. *Etxetik oianera-bidean isil-isila, oianeau
oiuka.* Muy silencioso desde casa camino de la selva,
en la selva cantando. (Aezkoa).

72. *Etzanik dago: yagiko balitz, zerua yoko
leuke; eskuak baleukaz, lapurák atxitu; berbetan
baleki, guztia esan.* Está tumbado: si se levantara,
tocaría el cielo; si tuviera manos, cogería ladrones;
si supiera hablar, diría todo. (B. *Euskalzale*, I-288).

73.   *Eun eun aztari
bi zeñolez estali.*

Euskal-Esnalea-n V-92. Z. Gañalda Saraitzuko
semeak aldakuntze au erakurtsi zuen:

Egun egun ostoari (?) , bi zeñolez estali.
Cien y cien bodegas, cubiertas con dos tablas.
(Otxagabia: Saraitzu).

74.   *Ehun adar, beréun adar,
Martin punta-latz.*

Cien ramas, doscientas ramas, Martín de puntas
ásperas. (L).

75.   *Eun badere, beréun badere,
denak ipurzuriak. ¿Zer dere? (1)*

Cien son, doscientos son, todos de trasero blanco.
¿Qué son? (Lañaunen).

---

(1) *Dire.*

76. *Eun dira, beréun dira,
guziak uzki-zuri dira.*

Son ciento, son doscientos, todos son de trasero blanco. (Otxagabia: Saraitzu).

77. *Eun orí, beréun orí,
Martin zankagoři.*

Cien hojas, doscientas hojas, Martín zanquirrojo. (AN. Oskoz eta Laŕaun).

78. *Eun zulo, beréun zulo,
Martin ipurzulo.*

Cien agujeros, doscientos agujeros, Martín de trasero agujereado. (AN. Oskoz).

Arakil-en *aun zulo, beráun zulo, Martin ipurzulo* esan zidaten. Inguru aietan ta Bizkaiko batzuetan *eu-ren ordez au* esaten da: *aulē = eule, naure = neure...* eta abar.

79. *Ganbara xuri brodetan gakorik gabe zeŕatu.* Cinco blancas cámaras bordadas se encierran sin llave. (L).

80. *Sekula izan ez izanen eztena.* Lo que no ha sido nunca ni será. (BN).

81. *Gela bete aizkora.* Aposento lleno de hachas. (Arakil, Ondároa).

82. *Gelatxo eta gelatxo,
gelatxo batean damatxo.*

Aposentillo y aposentillo, en cada aposentillo una dama. (L? Demófilo, 8).

83. *Gelatxu ta gelatxu,
gelarik aina damatxu.*

Aposentillo y aposentillo, tantas damas como aposentillos. (B. Txorieí, *Euskalzale*. I-80).

84. *Giltzak gerian, horak sutegian.* Las llaves en la cintura, los perros en la fragua. (Oihenart).

85. *Gizon aundi batek buruan ule bakaŕa.* Un hombre grande pelo único en la cabeza. (Olaeta en A).

Garai deritzaion basurian, Durangaldean, onela entzun nuen: *gizontxo bat, buruan uletxo bakar bategaz.*

86. *Gizon bat anka-bakaŕa ta berá makúra.* Un hombre de pierna única y ella torcida. (AN-Arakil).

87. *Gizon bat lerden-lerdena bürü-gainean bilho bakhoitz bateki xüt-xütik.* Un hombre muy erguido, sobre la cabeza un pelo único tieso. (Zuberoa).

88. *Gizon ūipi, xapel-handi.* Hombre pequeño, de gran sombrero. (L).

Gizon ūiki, fanfaŕun andi esan zidan Ullzamar batek. Igarkizuna gabe gesakunea (proverbio) ezoteda esakeratxo au?

89. *Gizon txikin bat irur geríkorekin.* Un hombre pequeño con tres fajas. (Otxagabia: Saraitz).

90. *Goizean lau oinean, eguerdian oin bian eta aratsean iru oinean dabilena.* El que anda a la mañana sobre cuatro pies, al mediodía sobre dos y a la noche sobre tres. (*Euskalzale* I-103).

Ikus beza irakurleak Itzauréan igarkizun onezaz esandakoa.

91. *Gona-motz, gingila-luze.* De saya corta, de úvula larga. (L. *Euskalzale II-343*).

(*Vinson-en Les basques 136-tik artuta*).

92. *Gure zamari xuria hegiz hegi ibiltzen.* Nuestra blanca acémila que anda de colina en colina. (L? Cerquand).

93. *Yan ta yan ta kakarik ez,
ipurdia bai ta zulorik ez.*

Comer y comer y sin excremento; trasero sí y no abertura. (Olaeta, Murelaga).

94. *Yaun bat bethi kaka egiten hari.* Un señor que siempre produce excremento. (L.).

95. *Yaun bat lephoareki eta bürrü gabe, bi beso-eki eta zanko gabe.* Un señor con cuello y sin cabeza, con los dos brazos y sin piernas. (Cerquand).

96. *Ikatza baizen baltz ta edurá baizen zuri, oinik eztauko baia guztiz da ibiltari, miinik euki ez-áren berba egiten badaki.*

Negra como el carbón y blanca como la nieve, no tiene pies ni piernas, y sin embargo se mueve; y aunque carece de lengua, charla siempre erre que erre. (B. Txoriefi. *Euskalzale II-328*).

97. *Ikhusten dut, ondoan dut eta ezin atzeman.* Le veo, cerca le tengo y cogerle no puedo. (L.).

98. *Inor bere eztabilen bidea ta guztiak (?) zein dan dakiena.* Camino por donde nadie anda y que de

todos (?) es conocido. Txistular eizinden batek *Euskalzale*-ri igoñi zion. (*Euskalzale* I-392). Eriarena oteda?

99. *Itsasoan edan eta bortuan pix egiten duena.* El que bebe en el mar y orina en el desierto. (AN?).

100. *Itxean itxeko seme bat bakaña ta hura ez-pain-makurá.* En casa hijo único, y él de labios torcidos. (AN. Ullzama).

101. *Itxirik, makilea; zabalik, teilatua.* Cerrado (es un) palo, abierto un tejado. (B. *Euskalzale* II-351). ¿Eriarena eteda?

102. *Ithuríra edatera yoan ta ez edan.* Ir a la fuente a beber y volver sin haber bebido. (L).

103. *Ithuríratekoan etxerat so eta etxelatekoan ithuríra.* Al ir a la fuente mira a casa, y al volver a casa mira a la fuente. (L).

104. *Ithuríratekoan iríz eta etxeratekoan nigárez.* Riendo va a la fuente y vuelve a casa llorando. (L).

105. *Juun ta juun eta Getari, oltxo birekin estali.* Ir, ir y Guetaria, cubrirlo con dos tabletas. (G. Urietxu).

106. *Kanpora doaielaik, iríz; itxera datolaik, negárez* (Ullzama).—*Kanpora diela, fañaz; etxera datoñela, negárez* (Laiaun). Yendo al campo se ríe, viiendo a casa llora.

107. *Kanpora dijoanean etxera begira, etxera datoñenean kanpora begira.* Cuando va afuera mira

a casa, cuando viene a casa mira afuera. (AN-Laíraun, Imotz).

108. *Kenduaz azi ta geitutene dana.* Lo que crece con guitar. (B. EUSKALZALE 5-136).

109. *Konbentu barne batean LAUR aizpa.* En el interior de un convento cuatro hermanas. (Saraitzu : Euskal-Esnalea VII-140).

110. *Konkon biribil...* Con-con redondo... (Otxagabia : Saraitzu.)

111. *Koskiñ-koskiñ argiñe
pareta-zuloan sorgiñe.*

(AN).

112. *Kupela batean bi ardo-jenero (?)*. En un tonel dos clases de vino. (AN : Ulzama, Arakil, Laíraun).

113. *Kutxa txiki bat aizkoraz beterik.* Un pequeño cofre lleno de hachas. (AN : Arakil, Urdiain.)

Ordizian (Villafranca Gipuzkoakoan) onela entzun nuen : *kutxa txiki bat iltzez beteta.*

114. *Kutxa txiki iltzatua
giltzik bage giltzatua.*

Pequeño cofre clavado, cerrado sin llave. (AN : Urdiain.)

Kutxa txiki tapatu, sañailik gabe giltzatu esaten da Laíraungo Baraibarén.

115. *Kutxa txiki palanka, txingo txingo biribil,
uren ganean dabil.* Cofre pequeño palanca (?), chingo chingo redondo, anda sobre el agua. (B: Lekeitio).

116. *Kutxa txiki tapatu,
saŕailik gabe giltzatu.*

Cofre pequeño cubierto, sin cerraja cerrado. (AN : Laŕaun).

117. *Labea bete aizkoldo.* Horno lleno de hachas pequeñas. AN : Uitzi (Laŕaun.)

Labea bete aizkora txiki diote Laŕaungo Barai-baŕen.

118. *Labearen gainean ximinea, ximinearen gainean leihoak, leihoen gainean pentzea, pentzean ardiak alha.* Sobre el horno (hay) chimenea, sobre la chimenea ventanas, sobre las ventanas prado, en el prado pacen ovejas. (L).

119. *Lapikoan sartu ta egosten dana eta yaten dogunean ikusten eztana.* Lo que metido en el puchero cuece y no se deja ver cuando comemos. (B EUS-KALZALE I-173).

120. *Laŕain biribila, esola txuriz ertsirik.* Era redonda, cerrada de blanca empalizada. (AN: Ulzama)

121. *Laŕua barnean eta aragia kanpoan.* La piel dentro y la carne fuera. (L).

122. *Lau titiriti, lau tatarata
bi espantagarri, isipua ta manta.*

Cuatro titiritis (pezones), cuatro tataratas (?) dos espantajos, hisopo y manta. (AN : Arakil, Urdiain).

123. *Lau dama saŕaila gabeko kutxan.* Cuatro damas en un cofre sin cerraja. (G : Beizama).

124. *Lau aizpa beti lasterka, bata bertzearen atzean eta sekula ez aŕapatzan.* Cuatro hermanas siempre corriendo una tras la otra y nunca se alcanzan. (AN : Saraitzu.)

Igarkizun auxe da Euskaleŕian zabalduna, beintzat zabalduenetako bat. Aldakuntzeak ere baditu ta ez guti. Ona batzuk :

1.ª *Laur aizpa elkarén atzetik beti laisterka ta batak bertzea ezin erdietsi.* (AN : Aezkoa).

2.ª *Laur aizpa beti lasterka eta ioiz ez aŕapatzan.* (AN : Otxagabia: Saraitzu).

3.ª *Lau dama beti lasterka alkarí yaŕaika ta bein ere ezin alkar aŕapatu.* (AN : Ullzama, G.)

4.ª *Lau damatxo alkarén segi, bat erdian ta ezin irutzi.* (AN, Olazagutia).

5.ª *Lau monja bata bestearen atzetik eta alkar ezin aŕapatu.* (AN, Arakil).

6.ª *Dira lau neskataltxu, beti alkarén atzean ta ezin alkarí ikutu.* (J. C. Guerra: *Viejos textos del idioma.* 259-10).

7.ª *Gerí batean lau dama, denak elkarí segi ta bein ere aŕapatzen ez.* (Laŕaun).

125. *Laur ithurí mendi baten azpian.* Cuatro fuentes bajo una montaña. (L.)

Batzuk zubi baten azpian esan oi dute. Antzuolan (G) onela esaten da: *Guardasol baten azpian lau damatxo bein ere bustitzen eztireanak.* Cuatro señoritas bajo un paraguas, que nunca se mojan.

126. *Laur beharí, sabela egarí.* Cuatro ovejas, sediento el vientre. (L?)

127. *Laur titiriti, bi tatarata, urkila eta histupa.* Cuatro *titiriti* (pezones), dos *tatarata* (los cuernos), horquilla y estopa.

Beia la vaca. (L. Vinson. *Les basques*, 136).

128. *Lauza andi baten pean laur iturí.* Bajo una gran losa cuatro fuentes. (AN : Itzaltzu en Saraitzu).

129. *Laur zango-gainean, erdian xuria, harat salto.* Sobre cuatro piernas, en medio lo blanco, salto allá. (L.)

130. *Lüren gaiñen phala, phalan gaiñen makhi-la, makhilan gaiñen zoñoa, zoón gaiñen eihera.* Sobre la tierra una pala, sobre la pala un palo, sobre el palo un saco, sobre el saco un molino. (S?)

131. *Luze eta mehar, mundu guziak hi behar.* Largo y estrecho, todo el mundo te necesita. (L.).

132. *Maila ta maiña ta punturik ez.* Malla y malla sin un solo punto. (AN : Laíauun.)

133. *Mandre bat, arizkoà ez; guzia estaltzen du ta ura ez.* (AN-Aezkoa).

Iruñan ikasi nuen oni itzez itz dagokion itzulia: *sábana blanca, de hilo no; todo lo cubre y el agua no.*

134. *Mendi baten azpian lau iturí.* Cuatro fuentes debajo de una montaña. (Euskalzale I-330 B. Murelaga).

135. *Mendi biren arteko oróia.* Rugido de entre dos montañas. (B. Murelaga).

136. *Mendi guztitik ibili da ta ur-piska batean ezin pasatu.* Ha andado por todo el monte y no puede pasar en un poco de agua. (AN-Laíraun, Urdiain).

137. *Mendian yaio, mendian azi, etxera etorri ta ziřiki-zařaka ibili.* Nació en la montaña, en la montaña crióse, vino a casa y anduvo como un bullanguero. (AN: Uitzi de Laíraun).

138. *Mendian yaio, mendian bizi,
etxera etorri ta kapelua yantzi.*

Nació en la selva, vivió en la selva, vino a casa y se puso la capucha. (AN: Uitzi de Laíraun).

Arakilen aldakuntzetxo onezaz esan oi dute:

*Basoan xaio, basoan azi,
etxera etorri ta zapela xantzi.*

139. *Mina da mina, ezta pipeña;
bizaña dauko, ezta gizona.*

Es picante, no es pimiento; tiene barba, no es hombre. (B. Euskalzale I-160).

140. *Miñña-miñña lurpeko,
andre edeña ekiko,
Lope txapar-ondoko.*

Es picante y subterráneo, hermosa señora al sol, Lope del de junto al matorral. (AN: Otxagabia, de Saraitzu).

141. *Mintzatzen da ta miik ez,
badabila ta zangoik ez,
eluría bezala zuri
eta bikea bezain beltz.*

Habla y no tiene lengua, anda y no tiene pies, es blanca como la nieve y negra como la pez. (AN: Aezkoa).

142. *Muño baten azpian lau damatxo.* Bajo una colina cuatro damitas. (G. Ordizia).

143. *Oianean yaio, oianean bizi,
etxera etorrita zokoz zoko.*

Nació en la selva, en la selva vivió, se vino a casa y (anda) de rincón en rincón. (AN. Oskoz).

143 bis. *Oianean sortu, oyanean azi, eriala erauntzi ta alkate nausi.* Nació en la selva, crióse en la selva, bajaronle al pueblo y alcalde supremo. (Sarraitzu: *Euskal-Esnalea VII-108*).

¿Ta alkate nausi-ren ordez ta bera nausi ezoteda?

144. *Oianeratakoan etxera begira
etxeratakoan oianera begira.*

Al ir al bosque mirando a casa, al volver a casa mirando al bosque. (AN. Aezkoa).

145. *Ondoan duelarik eztu edaten,
ondoan eztuelarik edaten du.*

Teniéndola junto a él no la bebe, no teniéndola la suele beber. (AN. Ullzama).

146. *Or goian Jose aundia,
zeinbat ume, ainbeste kabia.*

(Larraunen).

147. *Or sartu, emen atera,
or sartu, emen atera
ta azkenean korapilo.*

Meter ahí, sacar aquí, meter ahí, sacar aquí, y a la postre un nudo. (Lañaun).

148. *Or frank, emen frank,
erdi-erdian Villafrank.*

Ahí tranc, aquí tranc, en medio Villafranc. (G. Antzuola, Uretxu).

149. *Or zulo, emen zulo,
emeretzi kakazulo.*

Ahí agujero, aquí agujero, diez y nueve agujeros para excremento. (A Olaeta).

150. *Hortzak behera eta ahoa goiti.* Los dientes abajo y la boca arriba. (L).

151. *Otsoa laíera goiti.* El lobo al prado hacia arriba. (L).

152. *Periko yoan, Periko etorri,
Periko parete-gainean yaři.*

Perico va, Perico viene, Perico sobre la pared se asienta. (AN. Yabar).

153. *Petatxu ta petatxu ta punturik ez.* Remiendo y remiendo y ninguna puntada. (AN. Lañaun).

154. *Pobreak bařeatzen ta aberatsak biltzen.* Los pobres lo desparraman y los ricos lo recogen. (AN. Otxagabia, Saraitzu).

155. *Puntan punta bi, atzean zulo bi.* Dos puntas en la punta, dos agujeros detrás. (B. Lekeitio).

Murelagan *atzean-en ordez ipurdian esaten da.*
J. C. Guerra jaunaren *Viejos textos del Idioma-ren*

259.-4-an *Punta bat eta punta bi irakuŕtzen dugū puntan punta bi-ren tokian.*

156. *Puntan punta bat
atzean zulo bat.*

En la punta una punta, detrás un agujero. (Murélaga).

157. *Puntu ta puntu ta petatzurik ez.* Punto y punto y ningún remiendo. (AN. Ulzama ta Arakil).

158. *Putzue, putzu-gainean zubie; zubi-gainean gizon buru txuri-txurie.* Pozo, sobre el pozo puente; sobre el puente hombre de cabeza muy blanca. (AN. Baztan).

159. *Sartu, atera ta utzi.* Mefer, sacarlo y dejar. (AN?).

160. *Sasira yoan ta urātu ez,
uretarra yoan ta busti ez.*

Va al zarzal y no se rasga, va al agua y no se moja. (B. Euskalzale I-152).

161. *Sortzen ta batiatzen,
iltzen ta ez ortzen.*

Nace y es bautizado, muere y no es sepultado. (AN. Otxagabia, Saraitzu).

Iltzen órek bi zentzun ditu: erderazko «morir», baita «apagar» ere.

162. *Xilo xiloaren gainean.* Agujero sobre agujero. (AN : Eaurfa en Saraitzu).

163. *Xuria bada, ezta irina;*
beltza bada, ezta ikatza;
mintzarazten du, mihirik eztu;
kuritzen du, zangorik eztu.

Es blanquita, no es harina; es negrita; no es carbón; hace hablar, no tiene lengua; corre, no tiene piernas. (L).

164. *Xuria bada, ezta irina;*
beltza bada, ezta ikhatza;
mintzatzen da, mihirik eztu;
kuritzen du, zamaririk eztu.

Es blanquita, no es harina; es negra, no es carbón; habla, no tiene lengua; corre, no tiene cabalgadura. (L. Vinson, *Les basques*, 136).

165. *Xurixko, belxko, pentsatzeko gaixtoxko.*
Blanquecino, negruzco, difícil de acertar. (AN : Laŕaun).

Xurixko, gorixko, pentsatzeko gaiztoxko. Blanquecino, rojizo, difícil de acertar. (Saraitzun).

166. *Xurixko ta laxko, asmatzeko gaizto.* Blanquecino y amarillo, difícil de acertar. (AN : Laŕaun).

Ullzaman *xurixko*-ren order *txuriko* esan zidaten; Lapurdin *xuri xuri* laxko; Saraitzun beríz *pentsatzeko asmatzeko*-ren tokian. Ikus itzauŕean igarkizun onezaz esandako itzak.

167. *Tantai audi bat, amabi adabeso, bakotxak lau apia, apia bakotxean zazpi txorikuna.* Un árbol bravío grande, doce ramas gruesas, cada rama gruesa cuatro nidos, en cada nido siete crías de pájaro. (A : Olaeta).

168. *Txaleko goría, tripa ezurezkoa ta anka zurezkoa.* Chaleco rojo, tripa de hueso y pierna de madera. (AN : Yabar).

169. *Txiki txiki biribil,*
urtan igari dabil,
buru-andi, buztan-luze
aren ondoren dabil.

Pequeñito y redondo, anda nadando en agua; tras él anda (uno) de cabeza grande y rabo largo. (G : Deba).

Laínaunen : *Txiki-txiki borobil,*
urean iragi (1) dabil
buru-andi, isats-luze,
ura ezin arapatuz dabil.

Eltzezo babak direla ezan zidaten. Babak ordea, txiki ta borobil izanañen, eztira ez buru-andi, ez isats-luze.

170. *Txipian buhuri, handian farfail.* Tordu quand il est petit, plumeux quand il est grand. (L).

171. *Txuri txuri, laxko, somatzen da gaixko.* Blanquecino, asperillo, difícil de ser acertado. (G : Oyarzun.)

172. *Txuri-txuri borobila, giltzerik gabe irekia.* Muy blanco, redondo, abierto sin llave. (G : Matxin-benta).

173. *Txurixko da, gorixko da,*
gogoratzeko gaiztoxko da.

---

(1) *Igari*-ren ordezkoa. *Igaro* «pasar» esateko ere, Mundakan bezela, *irago* esan oi dute Laínaunen.

Es blanquecino, es rojizo, es dificilillo de ser acertado. (BN : Saraitzu.)

174. *Ugaldetik igaretzen eta bustitzen ez.* Pasa por el río y no se moja. (Saraitzu : *Euskal-Esnalea V-93.*)

175. *Umetan zuri, mutiletan goñi, aguratan baltz.* En la niñez blanco, en la juventud rojo, en la ancianidad negro. (B : Murelaga.)

Batzuk *ak iperdia latz* gaineratzen diote. EUSKAL-ZALE I-119.)

176. *Upa txiki palanka, txingo txingo biribil, uren ganean dabil.* Tonel pequeño ¿palanca? chingo chingo redondo, anda sobre el agua. (B: Lekeitio, Markina.) Murelagan onelaxe esan oi da :

Upa txiki ez palanka ez zañaila bagëa. Tonel pequeño sin ni palanca ni cerraja.

¿Arbazegin? ta Mendaron laburtxoago esan oi dute:

*Upa txiki palanka
giltzik ez ta sañaila.*

Onen aldakuntze bat entzun nuan Ordizian (Villafanca) : *upela txiki bat sañaila bagea.*

177. *Ura edaten yoaten dana, tantarik edan barrik etorten dana.* Que va a beber agua, viene sin haber bebido una gota. (J. C. Guerra jaunaren *Viejos textos.* . 259-19.) Aldakuntze bat da Lapurdi-aldeko au :

Urera mañumaka gaten eta edan gabe etxerat etortzen.

178. *Urtearen asieran gizen-gizen, jaio ta gue-nean argal-argal ilten dana.* Que nace muy grueso

al comenzar el año y al terminar muere muy flaco.
(*Euskalzale*, II-248.)

Saba-ko eéeginak Salomon yakintsuari agertu zi-tzaizkion igárkizun aietan etzegoen au, beintzat egon zanik eztakigu. Txistular zeritzaison batek igoí zuen Euskazale-ren oírietara, berak asmatua noski.

179. *Zalduna dantzan, damea tripak ataraten.*
Bailando el caballero, la dama sacando las tripas. (B. Murelaga). «Ardatza goru-zirikonari linoa atarata» adierazten du.

180. *Zerutik bota ta austen eztena,
urera bota ta austen dena.*

Que no se quiebra (rompe) echándolo del cielo, que se quiebra echándolo al agua. (AN. Laíau, Ulzama).'

Arakil-en goititik esan oi da zerutik-en ordez.

181. *Zotz bi ta motz bi ta lau trikitrako.* Dos palillos (*adaŕak*), y dos cosas cortas (*belaŕiak*), y cuatro triquitracos (*ankak*). (B. Murelaga).

182. *Zubitxu baten ganean saltoka dabilena.*
Que anda saltando sobre un puentecico. (B. Murelaga).

183. *Zulo ta zulo, amar mila kakazulo.* Agujero y agujero, diez mil agujeros de m. (B. Urkiola).

Var. 1.ª *An zulo ta emen zulo, emeretzi kakazulo.* (B. Getxo).

Var. 2.ª *Zulo ta zulo ta emeretzi kakazulo, guztiak kakaz beteak.* (B. Murelaga).

Var. 3.ª *Zulo ta zulo ta petaxurik ez.* Agujero y agujero y remiendo ninguno. (AN. Arakil, Irañeta).

184.   *Zuri ta zal, zuri ta zal:
Oizko eduŕak baizen zuri,
kortako edeak baizen zal.*

Blanca y correosa, blanca y correosa: tan blanca como las nieves de Oiz, tan correosa como las correas de la cuadra. (B. Murelaga).

185.   *Zuri-zuria, ezta papera;
berde-berdea, ezta muskará;
bizaŕak baditú, ezta gizona.*

Muy blanco, no es papel; muy verde, no es lagarto; tiene barbas, no es hombre. (AN. Laŕaun).

Irañetan ta Arakilen igarkizun au berau entzun nuen: *zuri-ren ordez txuri, muskará-ren tokian muskeŕa ta baditú esan bearean baiťu eman zidaten.*

186. *Zuria da, eztau urunik; baltza da, eztau ikatzik; edasten dau, eztau miinik; arin egiten dau, ezta zamaria.* Es blanco, no tiene harina; es negro, no tiene carbón; habla, no tiene lengua; corre y no es cabalgadura. (B. *Euskalzale*, II-351).

¿164-gárena bera norbaitek aldatua oteda?

III. 186 ORIEK ZER DIREN

1. *Mizpila*, níspero.
2. *Adanen seme Kain*, Caín hijo de Adán.
3. *Gaztañara*, la castaña.
4. *Gaztena*, íd.
5. *Gazteina*, íd..
6. *Abren txañantxara* (1).
7. *Gaztaña* íd.
Uratxa, el avellano (batzuen ustez).
8. *Intzauría*, la nuez.
9. *Akulua*, la agujizada.
10. *Ardantza*, la viña.
11. *Feátarra*, la herrada.
12. *Maspasa*, pasa de uva.
13. *Arkakusua*, la pulga.
14. *Marthotsa*, la mora.
15. *Kandra*, la vela.
16. El incensario.
17. *Txinduría*, la hormiga.
18. *Inuria*, íd.
19. *Urtea*, el año.
20. *Gitarára*, la guitarra.
21. *Ároltzea*, el huevo.
22. *Sua*, el fuego.
23. *Geréna*, el asador.
24. *Martuxa*, la mora.
25. *Arzagia*, la vela.
26. *Iperzuloa*, el ojo de...
27. *Txañantxa*, la carda.
28. *Uzkería*, el pedo.
29. *Izotza*, la escarcha.
30. *Labea*, el horno.
31. *Laratza*, el llar.
32. *Kurtzelua*, el candil.
33. *Feáta*, la herrada.
34. *Dirua*, el dinero. *Aizea*, (batzuen ustez) el aire (a juicio de algunos).
35. *Itsuskia*, la escoba.
36. *Alkatezarta edo zigoría*, (B. G.), la vara del alcalde. — *Olazagutian pertika*, la agujada.
37. *Edárea*, la herrada.
38. *Leixibontzia*, el cubo de la lejía.
39. *Maia*, la mesa.
40. *Auntzaren adarák*, los cuernos de la cabra (2).
41. *Mihia*, la lengua.
42. *Gizona*, el hombre.
43. *Gardak*, las cardas.
44. *Uzkaña*, el cuesco.
45. *Beia*, la vaca.
46. *Arbia*, el nabito.
47. *Arila*, el ovillo.
48. *Burdia*, el carro.
49. *Alíkaria*, la devanadera.
50. *Mizpera*, el níspero.
51. *Inuria*, la hormiga.
52. ? ? ?
53. ? ? ?
54. *Liburua*, el libro.
55. *Goruntzaren aiubetak*, las cintas del justillo.
56. = 55.
57. *Hauskoia*, el fuelle.
58. *Abuleta*, agujeta del justillo.
59. *Ezkutitza*, la carta.
60. *Zezeila*, febrero.
61. *Seaska*, la cuna. (??)
62. *Ora*, el perro.
63. *Irina askan*, harina en la artesa.
64. *Bunpadea*, el tiro.
65. (*Eúritakoia*) *Parasola*, el paraguas.
66. *Zatária*, el hilo de abarca.

(1) La serreta, que se pone sobre la nariz de los caballos.

(2) Batzuk Bizkayan *aizkora* dala uste dute.

67. *Aroitza*, el huevo.
68. *Laratza*, el llar.
69. Id.
70. *Aizkora*, hacha.
71. Id.
72. *Bidea*, el camino.
73. *Liburua*, el libro.
74. *Iratzea*, el helecho.
75. *Morkotxetan gaztainak*, las castañas en los erizos.
76. *Iia*, el junco.
77. *Irastóra*, el helecho.
78. *Zartana*, el tamboril (para asar castañas).
79. *Ároltzea*, el huevo.
80. *Gatiaren beharián sagu-habia*, nido de ratones en oreja de gato.
81. *Agoa*, la boca.
82. *Lersagára*, la piña (fruto del pino).
83. *Ezti-abaua*, el panal de miel.
84. ? ? ?
85. *Akilua*, la agujada.
86. *Burtzina*, el badil.
87. *Phertiika*, la agujada.
88. *Ondoia*, la seta.
89. *Feíreta*, la herrada.
90. *Gizona*, el hombre.
91. *Ezkila*, campana.
92. *Lanhoa*, la niebla.
93. *Akena*, Murelagan, Olaetan. *Kaparia*, Garrapata mayor (Murelaga), menor (en Olaeta).
94. *Erétxin-argia*, la luz de resina.
95. *Atoira*, camisa.
96. *Ezkutitza*, la carta.
97. *Itzala*, la sombra.
98. *Santiagoren bidea*, (la vía láctea).
99. *Odeia*, la nube.
100. *Laratza*, el llar.
101. *Euritakoa*, el paraguas.
102. *Yoarea*, el cencerro.
103. *Iphurdia*, el trasero.
104. *Pegára*, el cántaro.
105. *Liburua*, el libro.
106. *Feíreta*, la herrada.
107. *Kapelua*, la capucha.
108. *Zuloa*, el agujero.
109. *Itzauria*, la nuez.
110. *Almirezéa*, el almirez, (mortero).
111. La aldaba.
112. *Ároltzea*, el huevo.
113. *Agoa*, la boca.
114. *Árontzea*, el huevo.
115. *Upela*, el tonel.
116. *Eltzauria*, la nuez.
117. *Agoa*, la boca.
118. *Gizon-burua*, la cabeza del hombre.
119. *Gatza*, la sal.
120. *Agoa*, la boca.
121. *Argizagia*, la cera.
122. *Beia*, la vaca.
123. *Intxauria*, la nuez.
124. *Arilkaria*, la devanadera.
125. *Beiaren érapea*, la ubre de la vaca.
126. *Aska*, dornajo, pesebre.
127. *Beia*, la vaca.
128. = 126.
129. *Ohea*, la cama.
130. *Eihera*, molino.
131. *Órazea*, el peine.
132. *Labatza*, el llar.
133. *Eluria*, la nieve.
134. *Beiaren érapea*, la ubre de la vaca.
135. *Uzkara*, el cuesco.
136. *Txindurria*, la hormiga.
137. *Isatsa*, la escoba.
138. *Lilaia*, la rueca.

139. *Berakatza*, el ajo.
140. *Tipula, iduzki ta otsoa*, cebolla, sol y lobo.
141. *Ezkutitza*, la carta.
142. = 125 ta 134.
143. *Isatsa*, la escoba.
143 bis. *Alkatian makilara*, la vara del alcalde.
144. *Auntzaren adarak*, los cuernos de la cabra.
145. *Erotazainak ura*, el molinero (tratándose de) el agua.
146. *Intxauria*, la nuez.
147. *Gorauntza*, el justillo.
148. *Baea*, el cedazo.
149. *Gelaratsua*, el llar.
150. *Zuloskia*, la almadrabía.
151. *Khea*, el humo.
152. *Aulea(eulea)*, el tejedor.
153. *Áresia(pareta)*, el muro.
154. *Mukia*, el moco.
155. *Artaziak*, las tijeras.
156. *Vostoratza*, la aguja.
157. *Oiloa*, la gallina.
158. *Gasna*, queso.
159. *Oratza*, el afileter (un tiempo significó aguja)
160. *Eguzkia*, el sol. *Aizea*, el aire o viento. (*Batzuen ustez*, a juicio de algunos).
161. *Pazko-arzagia*, el cirio pascual.
162. *Laratza*, el llar.
163. *Liburua*, el libro.
164. *Ezkutitza*, la carta.
165. *Pika*, grajo.
165 bis. *Baratxuria*, el ajo.
166. *Gatza*, la sal.
167. *Urtea*, el año.
168. *Gerezia*, la cereza.
169. *Burdunzali*, cujal, cucharón.
170. *Iratzea*, el helecho.
171. *Baratxuria*, el ajo.
172. *Arautzea*, el huevo.
173. ?
174. *Beiaren sabela*, el vientre de la vaca.
175. *Masusta*, mora.
176. *Arautzea*, el huevo.
177. *Arana o yoarea*, el cerro.
178. *Egutegia*, el almanaque.
179. *Ardatza*, el huso.
180. *Paperia*, el papel.
181. *Auntza*, la cabra.
182. ?
183. *Laratza*, el llar.
184. *Matasea*, la madeja.
185. *Tipula*, cebolla.
186. *Begia*, el ojo.